

*Saila Tuomala*Lakimies
1/2024
s. 111–118

Tunnustuksen oikeellisuuden ja vapaaehtoisuuden varmistaminen tunnustamisoikeudenkäynnissä

1. Väitöskirjan aihe ja tutkimuskysymykset

Vuonna 2015 Suomessa otettiin käyttöön syyteneuvottelu, joka tarkoittaa menettelyä, jossa rikoksesta epäilty saa lievemmän rangaistuksen, jos hän tunnustaa rikoksensa. Asia käsitellään tavanomaista suppeammassa oikeudenkäynnissä, jota kutsutaan tunnustamisoikeudenkäynniksi.

Tuomioistuimen keskeisin tehtävä tunnustamisoikeudenkäynnissä on varmistaa, että rikoksesta epäillyn antama tunnustus on oikea ja vapaaehtoinen. Tunnustamisoikeudenkäynnit ovat kuitenkin menettelyinä suppeita, eikä niissä esitetä näyttöä tavanomaisessa laajuudessa. Tutkimuksessani olen keskittynyt kysymyksen siitä, miten tunnustuksen oikeellisuus ja vapaaehtoisuus tulisi tunnustamisoikeudenkäynnissä selvittää.

Keskeisin tutkimuskysymykseni on ollut seuraava: Mihin asioihin tuomioistuimen on tunnustamisoikeudenkäynnissä kiinnitettävä huomiota arvioidessaan, jääkö tunnustuksen oikeellisuudesta ja vapaaehtoisuudesta varteenotettava epäily?

Tätä selvittääkseni olen asettanut kolme alatutkimuskysymystä:

1. Milloin tunnustus on oikea ja vapaaehtoinen?
2. Minkälaista todistelua tunnustamisoikeudenkäynnissä tulee esittää, jotta tuomioistuimella on edellytykset arvioida, jääkö tunnustuksen oikeellisuudesta ja vapaaehtoisuudesta varteenotettava epäily?
3. Miten oikeudellisten toimijoiden vastuu jakaantuu?

Metodini on ollut pohjimmiltaan lainopillinen, mutta olen hyödyntänyt myös väärin tunnustuksiin liittyvää psykologista aineistoa. Lisäksi olen hankkinut empiiristä aineistoa. Järjestimme Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin kanssa vuonna 2019 haastatteluita syyttäjille, tuomareille ja avustajille. Haastattelimme viittätoista henkilöä eri puolilta Suomea ja saimme näin käytännön

* *Saila Tuomala*, OTT, VT. Lectio praecursoria Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa 1.9.2023 pidetyssä väitöstilaisuudessa, jossa kirjoittaja puolusti väitöskirjaansa Tunnustuksen oikeellisuuden ja vapaaehtoisuuden varmistaminen tunnustamisoikeudenkäynnissä.

toimijoiden kokemuksia syyteneuvottelusta. Lisäksi hankin käräjäoikeuksien ratkaisuja tunnustamisoikeudenkäynneistä vuosilta 2020–2021. Sain tietopyynnöillä ratkaisuja 16:lta eri käräjäoikeudelta. Ratkaisuista 124 oli varsinaisia tunnustamisoikeudenkäynneissä annettuja ratkaisuja. Osasta niistä oli valitettu hovioikeuteen, jolloin keräsin niistä myös ylempien oikeusasteiden ratkaisut, mikäli ratkaisu oli annettu.

2. Syyteneuvottelu oikeudellisena siirrännäisenä

Syyteneuvottelu eli plea bargaining on kehittynyt Yhdysvalloissa oikeuskäytännössä jo 1800-luvulta lähtien, ja sillä on vahvat juuret etenkin Yhdysvalloissa. Sittemmin syyteneuvottelu on otettu käyttöön lähes ympäri maailman, mutta se on kussakin maassa toteutettu hiukan omanlaisenaan versiona. Eräänlainen muoto syyteneuvottelusta onkin käytössä myös esimerkiksi Virossa, Latviassa, Norjassa, Tanskassa ja Saksassa. Jopa kansainvälisissä rikostuomioistuimissa on käytetty syyteneuvottelua. Sen sijaan Ruotsissa rangaistuksen lievennystä ei haluttu kytkeä tunnustukseen, mutta sielläkin rangaistuksen lieventäminen on mahdollista, jos rikoksesta epäilty kertoo oman tai toisen henkilön tekemän rikoksen selvittämiseen liittyviä seikkoja.

Suomessa keskeiset syyt syyteneuvottelun käyttöönotolle liittyivät prosessi-ekonomiaan. Oikeudenkäynnit ovat pitkiä ja kalliita, joten syyteneuvotteluilla pyrittiin estämään oikeudenkäyntien pitkittymistä ja toisaalta saavuttamaan kustannussäästöjä. Syyteneuvottelun käyttöönottamista edelsi perusteellinen harkinta, mutta vielä lain säätämisvaiheessakin ehdotettu menettely sai kritiikkiä osakseen. Eniten syyteneuvottelua kritisoitiin tuomiovallan käyttöön, yhdenvertaisuuteen ja oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin liittyvien haasteiden takia. Keskeinen seikka lainsäädäntöprosessissa oli, että vaikka hallituksen esityksessä alun perin esitettiin, että tunnustamisoikeudenkäynnissä ei vastaanotettaisi todistelua, muutti lakivaliokunta säännöstä tältä osin ja edellytti, että lainsäädäntöä oli muutettava niin, että esitutkinta-aineistoa ei jätetä menettelyn ulkopuolelle.

Myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) on antanut muutaman syyteneuvotteluun liittyvän ratkaisun. Ensimmäinen oli vuonna 2010 annettu osaratkaisu asiassa Babar Ahmad v. Yhdistynyt kuningaskunta (10.4.2012), jossa EIT totesi, että syyteneuvottelu voi loukata vastaajan oikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin muun muassa silloin, jos tuomittavien rangaistusten välillä on niin suuri ero, että se aiheuttaa vastaajalle epäasiallisen paineen tunnustaa, vaikka hän olisi syytön. EIT huomautti myös, että tuomarin tehtävä on varmistaa, että sopimus on saavutettu vapaasti ja vapaaehtoisesti. Lisäksi EIT on käsitellyt aihepiiriä kahdessa muussakin ratkaisussa: Natsvlishvili ja Togonidze v.

Georgia (29.4.2014) sekä V.C.L ja A.N v. Yhdistynyt kuningaskunta (16.2.2021). Näistä kummassakin EIT on korostanut etenkin valtion viranomaisten roolia menettelyn oikeudenmukaisuuden varmistamisessa.

3. Väärän tunnustuksen riski

Tunnustamisoikeudenkäynnissä väärän tunnustuksen riski voi korostua, sillä asia käsitellään suppeammassa menettelyssä ja vastaaja saa rangaistuksen alennuksen tunnustuksen takia. Alennus voi tarkoittaa vastaajan kannalta paitsi esimerkiksi vankeusrangaistuksen lyhentymistä usein myös vielä merkityksellisempänä seikkana sitä, että niin ikään rangaistuksen laji vaihtuu. Vastaaja voi siis saada tunnustuksensa avulla ehdottoman vankeusrangaistuksen sijaan ehdollista vankeutta tai joissain tapauksissa sakkorangaistuksen ehdollisen vankeusrangaistuksen sijaan. Vastaajan kannalta kysymys siitä, joutuuko hän konkreettisesti vankilaan suorittamaan tuomiota, voi olla merkityksellisempi kuin se, kuinka monta kuukautta tai vuotta vankeus on pituudeltaan.

Rangaistuslajin vaihtumisen merkityksellisyys on yksi sellainen tekijä, joka voi saada vastaajan antamaan väärän tunnustuksen. Väärä tunnustus ei ole aina yksiselitteinen asia. Syyteneuvottelussa käsitellään usein monimutkaisia rikoksia, kuten talousrikoksia, eikä rikokseen syyllistyminen ole kaikissa tapauksissa yksiselitteistä juristeillekaan. Puhumattakaan siitä, että vastaaja osaisi arvioida riskiään saada langettava tuomio. Järjestämistämme haastatteluista kävi ilmi, että Suomessakin on ollut jo tapauksia, joissa vastaaja on kokenut, että hänen etunsa on tunnustaa hiukan epämääräisempikin asia, jos hän voi sillä varmistaa sen, ettei joudu vankilaan.

Lisäksi väärä tunnustus voi johtua muistakin syistä, kuten julkisuushakuisuudesta, mielenterveyden ongelmista, poliisin painostuksesta tai siitä, että henkilö haluaa suojella teon todellisuudessa tehnyttä henkilöä. Edelleen kyseessä voi olla sisäistetty väärä tunnustus, jolloin henkilö ei enää luota omaan muistiinsa vaan alkaa itsekin esimerkiksi väsymyksen tai paineen takia uskoa syyllistyneensä tekoon. Tällainen tunnustus annettiin esimerkiksi Anneli Auerin asiassa.

Tämän kaiken takia on tärkeää, että tunnustamisoikeudenkäynnissä tiedostetaan väärän tunnustuksen riski ja kiinnitetään huomiota tunnustuksen oikeellisuuden ja vapaaehtoisuuden varmistamiseen. Tunnustamisoikeudenkäynnissä tunnustuksen tulee olla sekä oikea että vapaaehtoinen ja näiden molempien edellytysten täytyy täytyä. Syyteneuvottelumenettelyssä on tiedostettava, että tunnustus voi olla väärä monestakin eri syystä.

4. Oikeudellisten toimijoiden työnjako tunnustamisoikeudenkäynnissä

Tunnustamisoikeudenkäynnin oikeudellisilla toimijoilla tarkoitetaan syyteneuvottelussa ja tunnustamisoikeudenkäynnissä toimivia syyttäjiä, avustajia ja tuomareita. Oikeudellisten toimijoiden työnjako liittyy kiinteästi siihen, minkälaiset mahdollisuudet ja velvollisuudet kullakin on arvioida tunnustuksen oikeellisuutta ja vapaaehtoisuutta. Oikeudellisten toimijoiden velvollisuudet syyteneuvottelumenettelyssä ja tunnustamisoikeudenkäynnissä eroavat hiukan toisistaan. Avustajan kannalta on esimerkiksi keskeistä arvioida erityisesti päämiehen etua ja sitä, mikä on tämän motiivi tunnustaa. Syyttäjä arvioi paitsi näytön riittävyttä myös esimerkiksi rikosvastuun toteutumista. Tuomioistuimen puolestaan on arvioitava kahta asiaa: (1) sitä, onko riittävää näyttöä siitä, että vastaaja on rikoksen tekijä, eli tunnustuksen oikeellisuutta ja (2) sitä, mikä on vastaajan motiivi tunnustaa ja onko tunnustuksella saatava hyöty liian suuri, eli tunnustuksen vapaaehtoisuutta. Näin syntyvän oikeudellisten toimijoiden välisen yhteistyön avulla väärin tunnustusten riskiä voidaan ainakin merkittävästi vähentää.

Se, millaista todistelua tunnustamisoikeudenkäynneissä on esitettävä, vaikuttaa olevan usein melko epäselvää. Lain mukaan syyttäjän on esiteltävä tarpeellisessa määrin asiaa koskeva esitutkinta-aineisto. Aineistoni perusteella tuli vaikutelma, että todistelua nimetään laajasti mutta käytännössä sitä ei välttämättä käydä tunnustamisoikeudenkäynneissä juurikaan lävitse.

Tuomioistuimella on tunnustamisoikeudenkäynneissäkin vapaa todistus-harkinta, joten kategorista sääntöä esitutkinta-aineiston välttämättömyydestä ei voine asettaa. Esitutkinta-aineisto voi kuitenkin olla merkityksellistä tunnustuksen oikeellisuuden ja vapaaehtoisuuden arvioinnissa, sillä useat väärin tunnustuksen muodot voivat jäädä tunnustamatta, mikäli tunnustuksen oikeellisuus- ja vapaaehtoisuusarviossa luotetaan yksinomaan vastaajan kertomukseen.

Tunnustamisoikeudenkäyntien erityispiirteenä on tuomioistuimen korostunut selvittämisvelvollisuus, joka perustuu sekä lainsäädännössä ilmaistuihin tuomarin tehtäviin että syyteneuvottelua koskeviin EIT:n ratkaisuihin. Tuomioistuimella on siis tunnustamisoikeudenkäynnissä korostunut velvollisuus tunnustuksen oikeellisuuden ja vapaaehtoisuuden arviointiin.

Haastatteluiden ja tuomioaineiston perusteella on kuitenkin tullut vaikutelma siitä, ettei tunnustuksen oikeellisuuden ja vapaaehtoisuuden arvioiminen tunnustamisoikeudenkäynneissä ole kovinkaan systemaattista. Osa haastateltavista jopa koki, että olisi epäluottamuslause muita asianosaisia kohtaan, mikäli tuomari kyselisi laajemmin tunnustuksen taustoista. Toisaalta usein oli kyse siitä, että asia vaikutti varsin riidattomalta vastaajan tunnustaessa teon – eikä kukaan tunnustamisoikeudenkäyntiin osallinen kokenut erityisesti tarvetta sille,

että tunnustuksen taustoista aletaan sen enempää kysellä. Tämäkin on hyvin ymmärrettävää, kun otetaan huomioon oikeuslaitoksen rajalliset resurssit.

Tunnustuksen oikeellisuuden ja vapaaehtoisuuden arvioiminen ei kuitenkaan välttämättä tarkoita, että menettelyä pitäisi muuttaa raskaampaan suuntaan. Arviointia voidaan parantaa merkittävästi jo sillä, että huomio kiinnitetään oikeisiin asioihin.

5. Tuomitsemiskynnys ja tunnustuksen oikeellisuudesta ja vapaaehtoisuudesta esitettävä näyttö

Olen päätenyt siihen, että tunnustuksen oikeellisuutta ja vapaaehtoisuutta voi arvioida kahdella tavalla. Joko (1) näytöllä, joka osoittaa vastaajan antaman tunnustuksen luotettavuutta, tai (2) välillisellä näytöllä, joka tukee vastaajan syyllisyyttä niin, ettei tunnustuksen oikeellisuudesta ja vapaaehtoisuudesta jää varteenotettavaa epäilyä.

Tuomitsemiskynnys tunnustamisoikeudenkäynnissä on sama kuin normaaliassa rikosasiassa eli tuomioistuimelle ei saa jäädä varteenotettavaa epäilyä. Tunnustamisoikeudenkäynnin ero tavanomaiseen rikosasiaan on kuitenkin siinä, että tunnustamisoikeudenkäynnissä tämä ei jää varteenotettavaa epäilyä -kynnys on liitetty ainoastaan tunnustuksen oikeellisuuteen ja vapaaehtoisuuteen ja tässä arvioinnissa otetaan huomioon esitutkinta-aineisto. Tavallisessa rikosasiassa vastaajan syyllisyydestä ei saa jäädä varteenotettavaa epäilyä eli näytön on katettava teonkuvauksen jokainen tosiseikka, jotta teonkuvaus voidaan sellaisenaan lukea vastaajan syyksi.

Tunnustamisoikeudenkäynnin tarkoitukseen nähden sellainen menettely, jossa teonkuvauksen jokainen osa-alue katetaan näytöllä, on tarpeettoman raskas menettely. On siis arvioitava, miltä osin tunnustus riittää näytöksi ja mistä seikoista todistelua tarvitaan. Olen päätenyt tutkimuksessani siihen, että tunnustuksen oikeellisuutta ja vapaaehtoisuutta arvioidessa tulisi ottaa huomioon väriä tunnustuksia koskeva tieto. Väärät tunnustukset liittyvät joko siihen, että tunnustuksen antanut henkilö ei ole tehnyt tunnustamaansa tekoa, tai tunnustus ei ole ollut vapaaehtoinen.

Tunnustuksen oikeellisuuden varmistamisessa tuomioistuimen kannalta keskeisintä onkin varmistua siitä, että teon tunnustanut vastaaja on oikea ja tuomioesityksessä esitetyn menettelyn osalta ainoa henkilö rikoksen tekijäksi (ellei kyseinen teko sisällä useita osallisia). Kyse on tältä osin vastaajan oikeusturvan varmistamisesta – ei siitä, että tunnustamisoikeudenkäynneissä pyrittäisiin selvittämään muiden henkilöiden mahdollista rikosoikeudellista vastuuta. Muiden osallisuus asiaan saattaa kuitenkin herättää epäilyksiä vastaajan antaman tun-

nustuksen oikeellisuudesta ja vapaaehtoisuudesta. Sen sijaan, kun todistelu tukee sitä, että vastaaja on esimerkiksi yrityksen toimitusjohtajana oikea vastuutaho, hänen tunnustuksensa johtaa siihen, että tunnustus riittää näytöksi tarkemmasta tekotavasta ja vahingon määrästä, mutta ei kuitenkaan tunnustuksen vapaaehtoisuudesta.

Tunnustuksen oikeellisuuden arviointiin sisältyvätkin vastuun kohdentamiseen liittyvät kysymykset. Toisaalta oikeudellisesti yksinkertaisemmissakin asioissa teko on voinut tapahtua muutoin teonkuvauksen mukaisesti mutta oikea tekijä on ollut esimerkiksi vastaajan puoliso, jota vastaaja suojelee. Yksittäisessä asiassa tunnustuksen oikeellisuuden kannalta keskeisen näytön tunnistamisessa voi auttaa pohdinta, millä perusteella kyseinen vastaaja on tunnistettu rikoksentekijäksi.

Lisäksi tuomioistuimen on tunnustamisoikeudenkäynnissä arvioitava tunnustuksen vapaaehtoisuutta. Sekä tunnustuksen oikeellisuuden että vapaaehtoisuuden arvioinnissa on kiinnitettävä huomiota siihen, miten tunnustus on kehittynyt asian käsittelyn myötä, ja erityisesti jos vastaajan käsitys teosta on muuttunut kuulusteluiden tai neuvotteluiden aikana. Vastaajalta tulisikin tiedustella, miksi hän on päätenyt siihen ratkaisuun, että haluaa tunnustaa rikoksen. Tunnustuksen vapaaehtoisuuteen tulee kiinnittää erityisesti huomiota, mikäli jokin tapauksen olosuhde herättää epäilyjä tunnustuksen vapaaehtoisuudesta – kuten tilanteissa, joissa syyteneuvottelumenettelyyn liittyy riskitekijöitä vääristä tunnustuksista. Tällaisia riskitekijöitä ovat esimerkiksi vastaajan nuori ikä, perhesuhteiden kytkeytyminen rikosepäilyyn, liityntä järjestäytyneeseen rikollisuuteen ja se, että tuomioesityksen mukainen seuraamuskannanotto sisältää rangaistuslajin vaihdon tai asia on muuten tavallista merkityksellisempi vastaajan kannalta.

Suurin tulkinnanvaraisuus tunnustuksen vapaaehtoisuuden arvioinnissa liittyy siihen, onko neuvottelutulos vastaajan kannalta jo niin edullinen, että se muuttuu tarkemmin katsottuna pakottavaksi. Erityisesti tämä kysymys voi aktualisoitua tilanteissa, joissa rangaistuslaji vaihtuu tunnustuksen seurauksena. Korostuneen materiaalsen selvittämismenettelyyn takia tuomioistuimen on oltava tarvittaessa valmis selvittämään tunnustuksen oikeellisuutta ja vapaaehtoisuutta myös oma-aloitteisin toimin.

Yksi tapa tunnustamisoikeudenkäynnin näytön arviointiin on Diesenin hypoteesimetodin hyödyntäminen. Ensimmäiseksi tuomioistuimen on arvioitava, onko syyttäjä esittänyt riittävän selvityksen, jonka avulla tuomioistuin ylipäätään voi arvioida tunnustuksen oikeellisuutta ja vapaaehtoisuutta. Jos asiassa on esitetty riittävästi selvitystä arvioon, tuomioistuimen on pohdittava, tukeeko asiassa esitetty näyttö syyttäjän päähypoteesia eli sitä, että vastaajan antama tunnustus on oikea ja vapaaehtoinen. Tunnustamisoikeudenkäynnissä tuomioistuimen on syytä pitää jo viran puolesta aina vastahypoteesina sitä, että vastaaja antaa väärän tunnustuksen.

6. Lopuksi

Suomessa on keskusteltu paljon tuomioistuimen ja syyttäjän rooleista tunnustamisoikeudenkäynneissä ja siitä, onko tuomioistuimen kunnioitettava seuraamuksen osalta syyttäjän ja vastaajan välisissä neuvotteluissa muodostunutta yhteisymmärrystä eli tuomioesitystä. Tältä osin vahvana pääsääntönä vaikuttaa olevan, etteivät tuomioistuimet pääsääntöisesti poikkea tuomioesityksessä esitetystä seuraamuskannanotosta ainakaan ankarampaan suuntaan.

Väriiden tunnustusten kannalta keskeistä on kuitenkin erottaa tästä keskustelusta ne tilanteet, joissa tuomioesityksen mukainen neuvottelutulos tarkoittaa sitä, että vastaajalle tuomittava rangaistuslaji muuttuu eli vastaaja saa syyteneuvottelun kautta esimerkiksi ehdollisen vankeusrangaistuksen, vaikka muutoin hänet tuomittaisiin ehdottomaan vankeusrangaistukseen.

Havaitsin kokoamassani empiirisessä aineistossa, että vastaajalle tuomittu rangaistuslaji oli vaihtunut noin joka kolmannessa tunnustamisoikeudenkäynnissä annetussa ratkaisussa. Eli noin joka kolmannessa asiassa vastaaja oli säästynyt ankarammalta rangaistuslajilta tunnustamalla teon. Kuitenkin mikäli rangaistuksen alennus on vastaajan kannalta liian edullinen, se aiheuttaa paitsi riskin väärästä tunnustuksesta myös riskin siitä, ettei Euroopan ihmisoikeus-sopimuksen 6 artiklan mukainen oikeudenmukainen oikeudenkäynti toteudu. EIT on huomauttanut, että 6 artiklan mukainen loukkaus voi tulla kyseeseen, mikäli tuomittavien rangaistuksien välillä on niin suuri ero, että se aiheuttaa vastaajalle epäasiallisen paineen tunnustaa, vaikka vastaaja olisi syytön.

Vastaajalle tunnustamisesta koituvaa etua onkin arvioitava objektiivisesti, jolloin on otettava huomioon myös mahdolliset toimenpiteistä luopumista koskevat päätökset, joita asiassa on vastaajan tunnustuksen perusteella tehty. Myös yhdenvertaisuuden kannalta on ongelmallista, mikäli osa vastaajista saa syyteneuvottelumenettelyssä hyödyn sekä rangaistuksen määrässä että rangaistuksen lajissa ja osa taas ainoastaan rangaistuksen määrässä. Tämä voi myös johtaa siihen, että syyteneuvottelumenettelyn tosiasiallinen käyttöala täsmentyy koko ajan selvemmin sellaisiin rikosasioihin, joissa esitykseen sisältyy rangaistuslajin vaihtuminen.

Olenkin tutkimuksessani katsonut, että alennus ei voi olla kaavamainen vaan sen tosiasiallinen vaikutus tulisi arvioida. Jos alennukseen sisältyy rangaistuslajin vaihtuminen, ei alennuksen tulisi olla ainakaan yhtä suuri kuin niissä tilanteissa, joissa rangaistuslajia ei vaihdeta. Tuomioistuimen on myös tarvittaessa oltava valmis muuttamaan rangaistuslajia varmistaakseen, ettei sopimuksista muodostu epäasiallisen houkuttelevia. Tuomioistuimen päätehtävä tunnustamisoikeudenkäynnissä on kontrolloida, ettei syyteneuvottelumenettely loukkaa vastaajan oikeusturvaa. Mikäli tuomioistuin harkitsee tuomioesityksen mukaisesta

seuraamuskannanotosta poikkeamista, on asia kuitenkin syytä keskusteluttaa asianosaisilla.

Lopuksi on korostettava, että myös syyttäjien ja avustajien tulisi tunnistaa rangaistuslajin vaihtumisen ongelmallisuus ja siihen liittyvät riskit. Tunnustuksen peruuttamiset ja muutoksenhaut eivät ole kenenkään etu, joten asiaa tulisi harkita tarkoin jo ennen tunnustamisoikeudenkäyntiä.